

ПАВЕЛ РУДЈАКОВ

СРБИ У РУСКОЈ ЦАРЕВИНИ У 18. ВЕКУ

Кад се говори о Србима који су напуштали своја огњишта и одлазили да траже срећу у Руској царевини у 18. веку, главне су теме обично Нова Србија и Славеносербија – српске насеобине које су основали досељеници углавном српске, а и неких других националности из Аустрије, Србије, Црне Горе, других земаља и територија централне и југоисточне Европе на подручју Русије (према данашњој административној подели Нова Србија би се налазила у Кировоградској области, Славеносрбија – у Луганској, и једна и друга су у саставу Украјине). Судбина ових територијалних творевина, историја њиховог настанка и брзог пропадања заиста представља најинтересантнију страну проблема који нас у овом случају занима. Међутим, „појединачно насељавање Срба и уопште Јужних Словена на територији Русије у прошлом веку [има се у виду 18. век] почело је” – како тачно примећује Нил Попов (човек који је тему о српским насеобинама у Русији вратио на стране руских периодичних издања у другој половини 19. века и с чијим је именом повезано издавање дела Симеона Пишчевића на руском језику, тог незаменљивог извора информација о српским досељеницима и њиховом насељавању) – „много пре доласка српских граничара из Аустрије”¹ „Још од времена Богдана [Богдана Хмельницког, хетмана Украјине средином 17. века] у Украјини је боравило много странаца Срба, Влаха, Пољака, Немаца, који су тражили овде за себе бољу судбину и благодатање”² – тврди А. Моцја.

¹ Попов, Нил. *Военные поселения сербов в Австрии и России*. – Вестник Европы. – 1870. – Т. III. – Кн. 6–Я (ИЮНЬ). – С. 603.

² Моцја, О. „Анти”–„Руси”–„Українці”. Формування ідентичності у слов’ян півдня Східної Європи V–XIX ст. – К.: Наукова думка, 2012. – С. 167.

Међу првим досељеницима у 18. веку, који су задужили руске царе и имали привилегован положај, био је досељеник из Далмације (В. Ђоровић у својој *Историји српског народа* тврди да је био „Херцеговац”, исто тако сматра О. Бодјанскиј, додајући да је рођен у Попову, и да се његов отац ускоро после његовог рођења преселио из Херцеговине у Дубровник). Србин пореклом, Сава Владисављевић (или Владиславић, како налазимо у једном од докумената оног времена), гроф Рагузински (ову титулу је сам себи дао), који је у престоницу Руске царевине стигао пред крај 1702. године (има информација да се у Русију преселио још Савин деда – Владислав Владислављевић) „са читавим товарима робе”.³ Дочекан врло срдечно, Сава Владислављевић је почео редовно да долази у Русију због трговачких послова, постепено ширећи круг интересовања па и саму природу и карактер тих послова. Већ само неколико година касније од свог првог доласка у државу Петра Великог српски трговац из Далмације је добио дозволу са „највишег места” (то значи лично од цара) да може „по целој Русији слободно трговати”, што је у оно време била велика привилегија до које није било лако доћи.

Убрзо после тога, госту, који се иначе јако допао домаћинима, поклоњена је кућа на Покровки (то се десило јануара 1708. године), на месту где се некада налазила Ингерманландска школа. Две године касније – у пролеће 1710, када се после Полтавске битке Руса са Швеђанима (1709. год.), Петар I, који није опростио издају, обрачунавао са украјинским хетманом Иваном Мазепом и његовим борцима, пребеглим на страну шведског краља, и када је делио њихова имања својим људима – Сави Владислављевићу, илирском дворском саветнику у то време, поклоњен је, како стоји записано у једном документу, „сав иметак издајника Ломиковског и Чујкевића у Малорусији у Стародубском пуку – у селу Топалъ, у Черњиговском – у селу Вишењка и у Прилуцком – у селу Размишчевка”.

Поред трговине, Сава Владислављевић се бавио дипломатским пословима. Тако, на пример, он је био вршилац дужности посланика руског цара у Рагуској републици (Дубровнику), а нешто касније је врло активно учествовао у склапању мира са Кином. Службена каријера Саве Владисављевића била је исто толико успешна колико и његова трговачка делатност: он је напредовао до чина тајног саветника. Нешто касније, у време владавине царице Ане Ивановне, на руском двору је служио и брат Саве Владислављевића, „илирског шљахтића”, како је назван у једном од докумената – Јефим, чије су заслуге исто тако биле награђене чином тајног саветника.

³ О овоме види: Центральный Государственный архив древних актов РФ (Москва). – Фонд 59. – Опись 10. – Дело „Сношения России с Рагузой”.

Петар Први, чим је кренуо да се бави послом апсолутно новим за Русију – да ствара морнарицу, позвао је за саветнике неколико стручњака из Дубровника, Далмације, Боке Которске, места која су стекла светску славу због својих морнарских традиција. Један од позваних том приликом у Русију, становник Боке Мате Змајевић, постао је касније адмирал Руске балтичке морнарице. Двојица других дошљака, дубровчани Јероним Наталић и Иво Тудзић, постали су цареви саветници у поморским пословима. Сматра се да је све ове, као и неке друге Србе из Дубровника и Далмације, руском цару препоручио опет исти Сава Владисављевић.

Један од првих „аустријанских” Срба у 18. веку који су се преселили у Русију и ступили у руску службу био је капетан Панта Божић. Он је дошао у Москву 1704. године, био именован за пуковника у Српском пуку и постао, осим тога, „стални представник и извештач цара Петра Алексејевића у српским питањима”. Према тврдњи В. Ђоровића, Божић је 1708. год. добио нека посебна овлашћења, везана за представљање српских интереса у Русији, и од стране самих Срба: таква му је овлашћења дао „сабор”, одржан исте године у Крушедолу. Како и на који је начин Божић успео да у пракси искористи ова овлашћења, остаје непознато. Панта Божић, или Пентелејмон, учествовао је у „шведској” кампањи цара Петра у историјској бици Руса са Швеђанима код Полтаве 1709. године, а пар година касније и у неславном „прутском” походу руске војске на челу са царем. Као награду за добру службу добио је од украјинског хетмана Ивана Скоропадског села Перејаславку и Борковку у околини Батурина – главног града који је припадао бившем хетману Ивану Мазепи, који је пао у немилост код цара после свога преласка на страну Швеђана. У једно од добијених села Божић се населио након што је поднео оставку у служби. У „Родословној књизи Черниговског племства” записано да је презиме Божић угледног илирског порекла и да је настало када је римски конзул Боетије, дошавши за стални боравак у Илирију и следећи правила изговора илирског језика, променио своје име у – Божић. Аутор „Књиге” тврди да је род Божића био у „сродству” са Бранковићима, који „пре тога беху у Србији владали”.⁴

Има података да су се заједно са Пентелејмоном Божићем у Русију преселила његова рођена браћа – Степан и Гаврил. Пентелејмонов син Иван служио је у руској војсци. Војничку каријеру он је почео као капетан, а завршио у чину бригадира. Године 1737. Иван је по налогу царице био послат у Мађарску „да сабира регруте”

⁴ Милорадович, Г. А. *Родословная книга Черниговского дворянства*. – СПб, 1901. – Т. 1, ч. 1.

за руску војну службу, а 1741. је постављен за пуковника у град Нежин, одакле је нешто касније премештен у Чернигов као пуковник и војни командант града. Чим је добио чин бригадира – 1762. године – поднео је оставку. Род Божића се прославио не само у Русији него и у Аустрији. Године 1737. Рудолф, кнез Кантакузен, именовao је Ивана Божића у звање барона. Уз то је, као што је у таквим случајевима било уобичајено, „њему дат грб”.

У Москви је 1710. године боравила делегација представника Срба из Аустрије, који су молили Петра Првог „да размисли о земљи Српској, која је јармом туђинским оптерећена”. У саставу делегације био је вероватно и Богдан Поповић, који је имао овлашћења да представи руском цару предлог, везан за могућу помоћ „аустријских” Срба коју би они били спремни да пружају Русији, која је баш у то време вршила активне припреме за рат против Турске.

Владика Црне Горе, митрополит Данило, послао је 1713. године у Русију као свог повереника архиђакона Максима, а две године касније (1715) је стигао и сам. „Цар и министри Тајне колегије”, описује овај догађај С. Соловјев у *Историји Русије од најдавнијих времена*, „засипали су Владиду милостима и даровима”. Осим 10.000 рубаља, судова, одеће, начелним људима послато је 160 портрета царских на 1.000 червонаца; дозвољено је да сваке треће године шаљу у Русију монахе да сакупљају црквена пожртвовања. У својој повељи Данилу, Петар је рекао „да због рата са јеретиком, шведским краљем не можемо ми по заслугама вашим вас да наградиво, али након примирја не заборавимо да вам за верну службу дамо и већу награду”. Новац који спомиње С. Соловјев био је намењен за помоћ онима који су страдали за време устанка против Турака у Црној Гори. Било је предвиђено да се 10.000 рубаља подели на два једнака дела: „на помоћ осиромашеним људима 5 т. и на зидање цркава и манастира исто тако 5 т.”

Осим повеље за Владиду Данила, цар Петар је властитом руком потписао још и повељу за манастир у Цетињу, разорен и срушен од Турака. У њој је, између осталог, стајало: „Дајемо дозволу да би из манастира Цетињског у Државу нашу, наине у Москву и ка двору нашем у Санктпетербургу, долазили сваке треће године по милостињу, по два или три калуђера, и по двоје или троје људи од обичних, по којима слати за тај манастир по петсто рубаља.” Ова је руска привилегија касније у неколико наврата нарастала, док у другој половини 19. века досегла, према неким изворима, „веома замашне своте, у облику новчане помоћи и плате за народ Монтегријски”.

За време владавине царице Ане Ивановне, на „територију руске државе” доселили су се Јован Стојанов, Степан Витковић и

Димитрије Перић. Сви су они били исељеници са територија на којима су живели Срби, а које су се у оно време налазиле у саставу аустријског царства. Судбина је свима њима била наклоњена. Растанак са оцабином био је ублажен брзим напредовањем у служби. Јован Стојанов је „догурао” до чина генерал-мајора, Степан Витковић до чина бригадира, а Димитрије Перић је постао потпуковник у „старом” српском хусарском пуку. Сва четворица су у различито време, за заслуге и преданост руској круни, добили велика имања у Малорусији, како се тада звала Украјина. „Стојанов је имао сина Михајла, који се родио у Русији” – пише Нил Попов. „У служби је напредовао до чина генерал-мајора. Милорадовић, који се доселио у време Петра Великог, имао је два братанца, Андреја и Петра, који су се такође родили у Русији и служили у време Јелисавете Петровне прво на двору, а затим у војсци; од њих је Андреј, за владавине царице Катарине, био генерал-лајтнант и гувернатор Черњиговске губерније, а Петар – генерал-мајор.”

На крају, последњи досељеник из Аустрије у Русију пре опште сеобе Срба био је Петар Текелија, стриц Саве Текелије, који је у историји „аустријских” Срба оставио значајан траг (баш онога Саве Текелије који је 1805. убедио Наполеона да направи од Далмације и Хрватске јединствену Илирску краљевину и који је касније припремио за императора Франца I меморандум о обнављању слободне Србије, без које стварни и трајни мир у Европи није могућ). У руску је службу Петар примљен у чину поручника и упућен у „стари” српски хусарски пук. Касније је прешао у редовну војску и стигао до чина генерал-интенданта. „Он се у служби трудио онолико” – примећује Пишчевић – „колико сваком налаже његов дуг, али је у животу имао срећу да је не само доживео дубоку старост и сачувао добро здравље већ је био обасут чиновима и ордењем, а стекао је и велико богатство; није се женио и закониту децу није имао, али је оставио два ванбрачна детета, сина и кћерку, које је и одредио за наследнике већег дела свог имања, давши им и своје презиме.”⁵ У *Енциклопедијском речнику* Брокхауса и Ефрона стоји да је род Текелија „пре био називан – Поповић-Текелија” и да је по мушкој линији био је прекинут 1810. године. Породично име рода било је предато племићкој породици Куракиних. Село у Херсонској области, које је својевремено добило назив „Текелијевка” од презимена његових власника, касније је било преименовано: прво у „Александровка”, па потом у „Куракино”, од презимена нових господара.

⁵ Попов, Н. *Военныя поселенія Сербовъ...* С. 604.

Промена политике Русије према Словенима Балканског полуострва, гледано из угла даљег развоја веза и односа Руса и Срба, почела је да даје прве практичне резултате у првих десетак година 18. века. У току припрема за „прутску” кампању против Турака, Петар Први је одлучио да увуче у заједничку борбу против Порте Србе, Црногорце и друге православце из оних крајева. Од тог времена сваки пут уочи неког следећег рата против Турске, Русија ће покушавати да диже Србе и остале Јужне Словене, и овај подухват ће јој сваки пут поћи за руком. Словенски свет на Балкану, заморен турском владавином и разочаран „помоћи” од стране Западне Европе, радо ће прихватати позиве и отворена срца ће ићи у помоћ руској браћи. Године 1723. Петар Први је издао посебан указ, чији је циљ био да подстакне Србе и војна лица исте вере у иностранству да се преселе у Русију. „Они су позвани”, пише А. Скаљковски, „са намером да се од њих формирају лаки родови војске, који могу да обављају пограничну службу; јер тада је владало уверење да наша војска није довољно обучена да подноси тешкоће сталне војне службе, посебно такве какву је захтевала борба против лукавих и упорних непријатеља какви су били Турци и Татари. Тако су били позвани Срби и Мађари, на које се у Европи гледало као на изузетне војнике за службу у лакој коњици”⁶.

У указу Петра Првог, на пример, стајало је: „Божјом милошћу, Ми, Петар Први, цар и сверуски самодржац и тако даље, и тако даље, и тако даље. Објављујемо овим путем свима, који о томе треба да знају, да смо донели одлуку да у нашим украјинским градовима држимо неколико пукова хусарских коњаника Срба и да смо задатак у вези са позивањем и примањем ових у нашу службу поверили мајору Ивану Албанезу; тога ради ми овим охрабрујемо оне који добровољно ступе у нашу службу да ће добијати нашу плату, порције и рације према њиховом рангу и служби, какву су раније добијали од Његовог Величанства римског ћесара у протеклим ратовима, без икакве разлике [порција (лат.) – оброк, следовање хране за војнике; рација (фр.) – одређена мера, дневни оброк у војсци, нарочито за коње], а онима који дођу да служе у нашу царевину са женама и децом биће додељена земља и шума; а када се они у нашој царевини населе у већем броју, биће окружени нашом премилостивом пажњом и награђени нашим посебним царским привилегијама. Ко од официра из редова поменутог народа

⁶ Скаљковский, А. *Хронолошко обзрение Истории Новороссискаго края. 1731–1823.* Часть I. – С. 11–12.

сакупи и доведе у нашу службу цео пук, тај ће од нас добити пук-овнички чин у истом пуку...”⁷

За време Петра Првог Русија је направила један од првих и можда најуспешнијих и најодлучнијих корака на путу преласка из „обичне” државе у империју. Освајани су нови простори, у орбиту интереса империје која се рађала улазиле су нове земље и народи. Планови Петра и његове владе нису се ограничавали само на Србе. За време његове владавине у Русију су се досељавали Јермени, Грузини, припадници читавог низа других нација и народности. У тој кохорти заузели су своје место и досељеници из Србије, Црне Горе и Аустроугарске.

„Петар Велики је био први монарх који је схватио значај степе, он је први посетио Новоросијску земљу” – пише А. Скаљковски, подразумевајући под „степом” управо оне области на југу тадашње Русије у које ће ускоро почети да стижу српски досељеници. „Житељи насеља Стари Којдак и данас показују путницима стену изнад Дњепра на којој се види отисак људског стопала” – легенда каже да је ту стајао Петар Велики и да се стена улегла под њим. Можда се у тој легенди крије зрно истине јер постоје докази да је цар Петар Алексејевич 1699. године пратио свог посланика Украјинцева, који је путовао у Турску, до Таганрога и Керча на лађи коју је сам направио и да је у Таганрогу засадио храстову шуму која и данас постоји. После Азовског рата, у коме је цар лично учествовао, постојала је могућност да он посети и обале Дњепра. И царица Ана Ивановна је, слично Петру, водила рат на југу Русије; али он јој није помогао да надокнади губитке великог монарха, нити да нешто освоји изван својих граница. Њена наследница Јелисавета била је боље среће. За време њене владавине учињени су први покушаји да се, уместо вођења тешких и крвавих ратова на југоистоку Европе, „Прекодњепровска Украјина, тј. степа, претвори у хришћанску или руску област и постане брана против Запорожаца, Татара и Турака. Та стена, истина, никоме није припадала...”⁸

Већ 1. новембра 1723. године, другог дана после потписивања напред поменутог указа, Петар Први шаље рескрипт [рескрипт (лат.) – писмени одговор владара или неког високог тела подређеним телима на питања, молбе и сл. – П. Р.] тадашњем кијевском генерал-губернатору кнезу Ивану Трубецком у коме му налаже да предузме све мере у вези са постављањем у Кијеву својеврсне „претоварне” станице за пријем српских досељеника и њихово

⁷ Архив внешней политики России (Москва). Фонд 32, ОПИСБ 1. дело 6, лист 1, лист 3.

⁸ Скальковский А. *Хронологическое обозрение...* – С.12.

даље отпремање у места становања и службе, саопштавајући, на пример, да је „између осталог одлучено да се у Кијеву смести један српски официр, тачније поручник Јован Деспотов чији ће задатак бити да прихвата и пописује горе поменуте Србе и о томе Вама доставља извештај”. На крају писма Петар пише: „И када тај (Иван Албанез) приликом свог одласка из Кијева у Српску земљу буде од Вас тражио пасош, Ви му га дајте и напишите у њему, то је заправо његова молба, да је долазио у Русију да би се видео са рођацима, али то држите у највећој тајности, да се ова ствар не би открила пре њеног остварења и да он због тога не би био задржан.”

Пресељавање Срба у Русију није текло без проблема ни за време Петра, а ни касније, за време Јелисавете Петровне. Јачање Русије, успостављање линије одбране на њеним јужним границама, уједињавање православних Словена није могло а да не изазове отпор вечних супарника царске Русије на политичкој сцени – Аустроугарске, Турске и Пољске. Докумената и грађе који би бацили светлост на даљу судбину овог подухвата, које је замислио Иван Албанез, у сагласности са руским двором или по инструкцијама руског двора, нема много. Зна се да се мајор Албанез, пошто је био у Русији – на двору, а затим у Кијеву – вратио кући и почео да врбује људе који су желели да се преселе у Русију.

Двадесет и трећег маја 1724. године кнезу Трубецком је била упућена депеша са потписом цара Петра Великог, у којој је, између осталог, стајало: „Из Вашег извештаја од 13. маја смо сазнали да Вам је српски мајор Иван Албанез [по свему судећи, у питању је грешка преписивача, у свим другим случајевима у документима се помиње презиме или надимак Албанез], који се вратио у Србију ради врбовања у нашу службу српских официра и војника, писао из Србије 5. маја и да Вас је обавестио да му се јавило још десетак официра и других, укључујући и једног пуковника, и да је свима њима дао одређене повластице, преписе докумената и путне исправе...” О даљој судбини српских војника петровске епохе на челу са Иваном Албанезом сазнајемо из извештаја Војне колегије од 19. маја 1732. године, потврђеног са највишег места, који носи назив „О насељавању Срба из Српског хусарског пука у Украјини и о њиховом издржавању на рачун државне благајне”.

Извештај: У посланици из прошле 1723. године нашег пресветлог и вечног сећања достојног цара императора Петра Великог, која је дата мајору Албанезу, стоји: Његово Царско Величанство донело је одлуку да у градовима Украјине држи неколико хусарских пукова од припадника српског народа, а задатак у вези са позивањем и прихватањем ових Срба поверило поменутом мајору, уз

обећање да ће они који прихвате да добровољно ступе у руску службу добијати плату, рације и порције према њиховом рангу и служби, какву су добијали од Његовог Величанства Ћесара Римског у протеклим ратовима без икакве разлике. На основу ове посланице, у руску службу је позвано 459 људи. Године 1727. према указу који је донео Врховни тајни савет и одлуци Војне колегије, решено је да се Србима обезбеде услови живота у Украјини, а онима који имају жене и децу додели и земља на погодном месту и обезбеди све остало што им је потребно. Године 1728. према указу који је стигао из Врховног тајног савета, одлучено је да Српски пук броји 600 људи и да се постојећем броју Срба додају и млади козаци из слободских пукова.

Године 1729, на предлог покојног генерал-фелдмаршала кнеза Гољицина, а према одлуци Војне колегије, решено је да се Срби населе у Украјини код места Тору, где постоји мала тврђава. Следеће године је, према указу царског величанства, одлучено да се ови Срби пошаљу у Низински корпус. У путу се разбежало 179 људи, а осталих 280 је 6. маја 1731. године послато из Царицина у поменути корпус. Сада поменути мајор Албанез тражи да се наредбом одреди колико ће времена они бити у Персији. Иако је Војна колегија дала о томе предлог Сенату, одлучено је да се ствар размотри у Војној колегији.

Због тога ова Колегија, поводом отпуштања Срба из поменутог корпуса, моли да Ваше Царско Величанство изда указ на основу кога би се Срби ослободили службе у овом корпусу и, по повратку у Русију, на основу раније донетих указа и датих им привилегија, населили у Украјини о трошку државе и користили у служби према одлукама команданта Генералштаба.

Закључак: Поступити по одлуци Војне колегије.

После смрти Петра Великог многи његови подухвати су били прекинути или подвргнути таквој корекцији која је довела готово до потпуног негирања њиховог садржаја. У том смислу срећа није пратила ни први талас српских досељеника: уместо обећаних привилегија и земље, они су се – због пропуста неког од чиновника гломазног и спорог државног апарата, или због зле намере неког од саветника нове царице – нашли буквално на крају света, у Персији, без икакве перспективе, без наде, без вере у праведног словенског цара исте крви. Није случајно 179 од 459 досељеника изабрало бекство, које је било равно дезертерству и превари. Њихов се траг губи. Нестаје из докумената и име Ивана Албанеза. „Стари” српски

хусарски пук, створен вољом једног од најславнијих руских царева, фактички је престао да буде српски.

„У Русији су” – пише Нил Попов, цитирајући дело Симеона Пишчевића, под необично дугачким насловом за садашње прилике: „Извештај направљен према разним ауторима и претворен у историјски документ превођењем на славенски језик, о народу славенском, Илирији, Србији, и свим српским кнезовима, краљевима, царевима и деспотима, као и нека тумачења везана за Грчку, Турску и давну мађарску буну, и, на крају, за долазак Срба у Русију, сачинио генерал-мајор, носилац ратног одликовања Симеон Пишчевић, својом сопственом руком и радом, започетим пре неколико година и извршеним 1795. године” – „и пре доласка наших генерала [имају се у виду И. Хорват, И. Шевић и Р. Прерадовић] постојали стари хусарски пукови, који су се налазили при пешадијским јединицама под именом: српски, мађарски, молдавски и грузијски, и мада је у сваком од њих било по неколико људи из одговарајуће нације, по којој је пук носио име, већи део војника припадао је разним нацијама. Пошто су ови пукови од самог почетка имали посебан и необичан статус, они нису ни личили на регуларну војску. Све што су имали било је њихово власништво: коњи, карабини, пиштољи, сабље, мундири и коњска опрема; све су то они куповали и набављали сами, или преко лифераната, од своје плате; међутим, те ствари никада нису биле једнообразне, већ увек различите; уз то, они су морали да се брину и о свом провијанту и да га стално возе са собом. За све то су поврх плате добијали и новац за порције и рације, што је годишње чинило тако велику суму какву држава није издвајала ни за један други пук. Па, и поред толиких расхода, ови хусарски пукови никада нису били потпуно комплетни и влада је стално трпела велике губитке због њих.”⁹

Судбина Срба који су одлазили у Русију била је различита. Неко је имао више, неко мање среће, а неко је уопште није имао. Међутим, жеља за одласком у Велику Русију – земљу исте крви и исте вере, не само да није престајала него је расла, подгревана позивима и обећањима из руске престонице. Мисли о новом срећном животу и о смиривању духа у загрљају „славенске матушке”, или стицању нових чинова и славе, нису престајале да узнемирују српске главе. Њиховим су остварењем и постале Нова Србија и Славеносрбија, две српске насеобине у Руској царевини у 18. веку, од којих ниједна није била дугог века.*

⁹ Попов, Н. *Военные поселения сербов...* – С. 604.

* Предавање одржано у Матици српској у Новом Саду, 18. новембра 2016. године.